

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ О. ОГЛОБЛИНА

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-43 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта(Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)»
Костюк Анжеліка Михайлівна
Керівник к.і.н., доцент Михайленко Г. М.
Рецензент к.і.н., ст.викладач Сидорович Є. С.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Історіографія та джерельна база дослідження	6
РОЗДІЛ 2 Економічна історія України як складова історичних студій О. Оглоблина	11
2.1 Історичні розвідки міжвоєнного періоду: ідеологічні умови та складання тематичних зацікавлень.....	11
2.2 Головні риси історико-економічної концепції О. Оглоблина	18
РОЗДІЛ 3 О. Оглоблин як дослідник політичної історії України	30
3.1 Козацький світ другої половини XVII ст. у розвідках науковця.....	30
3.2 Доба І. Мазепи та доля українських земель у XVIII ст. як центральна тема студій О. Оглоблина з політичної історії	37
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах розвитку державотворчих процесів в сучасній Україні зростає роль історичної науки як фактору формування національної свідомості. Сучасні українські історики прагнуть до нового розуміння історії України, переосмислення сутності українського історичного процесу. Це спонукає вітчизняних дослідників і до вивчення наукового доробку української еміграції, який сьогодні повертається на батьківщину. Увагу багатьох істориків привертає державницький напрямок в українській історіографії. З одного боку, це зумовлено недостатньою дослідженістю творчості істориків-державників, а з другого – життєздатністю державницької концепції (в історіографії і у політичній думці). Таким чином, перед сучасною українською наукою стоїть завдання всебічного дослідження, творчого осмислення і сприйняття державницької концепції. У зв'язку з цим особливого значення набувають історіографічні дослідження творчої спадщини істориків-державників.

Олександр Петрович Оглоблин (1899-1992) – видатний історик та громадський діяч. Чимало зробив він для ідейного та організаційного становлення української історичної науки, розробки та популяризації державницької концепції української історії та історіографії, розвитку зв'язків між українськими, європейськими та американськими науковцями. Визначне місце в його творчості посідають дослідження в галузі економічної, політичної історії, історіографії, генеалогії, біографістики, краєзнавства тощо. Більшість його наукових праць не втратила свого наукового значення й сьогодні. Утім, творчість та наукова діяльність О. Оглоблина в Україні, до його еміграції в Німеччину, а згодом й в США, ще не достатньо вивчені.

Мета дослідження полягає у реконструкції наукових поглядів О. Оглоблина у контексті розвитку української історичної науки та

українського громадсько-політичного життя протягом ХХ ст., що включає: елементи професійної біографії (позиції вченого в академічній системі та напрямки професійної діяльності); бібліографічну біографію (аналіз праць та ідейно-методологічних засад автора, виділення основних напрямків наукової роботи); ситуаційну біографію (події та умови соціально-політичного та культурно-громадського життя суспільства відповідної епохи, в яких жив та брав участь вчений).

Зазначена мета вимагає розв'язання наступних **завдань**:

– вивчити витоки та основні віхи творчої діяльності вченого, зумовлені особливостями соціокультурного середовища та історичним контекстом;

– здійснити комплексний аналіз наукових та ідеологічних засад наукового спадку вченого;

– проаналізувати внесок О. Оглоблина в розвиток історичних студій у сфері економічної історії;

– дослідити погляди вченого на сторінки політичної історії України XVII – XVIII ст.

Об'єктом дослідження обрано процес наукової діяльності О. Оглоблина у контексті ідейного та організаційного стану української історичної науки першої половини ХХ ст.

Предметом є спадщина О. Оглоблина в галузі економічної, політичної історії України.

Хронологічні межі дослідження насамперед визначаються роками життя вченого та його творчості в Україні. Зважаючи на історіографічний характер дослідження та актуалізацію його праць у сучасній історичній науці, вони зазнають розширення. Спогади та оцінки колег, друзів О. Оглоблина є важливим матеріалом для відтворення історіографічного образу історика як людини та інтелектуала. Отже, розширення хронологічних меж дослідження до сьогодення дозволяє визначити місце та значення наукового доробку вченого та українській історичній науці

протягом ХХ століття і до сьогодні.

Територіальні межі дослідження визначаються українськими землями, що входили до Другої світової війни до складу Радянського Союзу (визначені проживанням О. Оглобина у міжвоєнний період), та тими землями Правобережної та Лівобережної України, економічна та політична історія яких стала предметом наукових розвідок ученого у міжвоєнний період.

Методологічна основа та методи дослідження. Принципи історизму, об'єктивності та всебічності становлять методологічну основу роботи. У роботі використано як загальнонаукові (систематизації, типологізації), так і спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, проблемний, історико-генетичний та проблемно-хронологічний). При дослідженні теми важливе значення мало використання методу критичного аналізу та синтезу джерельного та історіографічного матеріалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання школярами під час підготовки до уроків історії України в школі та студентами – до семінарів з курсів «Українська історіографія», «Історія історичної науки», «Історія України».

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідницька діяльність Олександра Оглоблина уже тривалий час звертає на себе зацікавленість українських науковців. Вивчення творчої спадщини історика розпочалося ще у 1920-ті рр., після появи його перших дослідницьких розвідок. У цілому, критики з наукових кіл надавали досить позитивну оцінку наукового доробку історика, що можна побачити у ряді позитивних рецензій та відгуків на праці О. Оглоблина – Д. Дорошенка, В. Біднова, Ю. Сонні, Д. Багалія та ін. [1-3; 12; 49].

Упродовж 20–50-х рр. ХХ ст. до творчого доробку О. Оглоблина апелювали здебільшого радянські науковці. Хоча, його дослідницька робота перебувала й у полі зору українських істориків на еміграції, особливо – представників державницького напрямку української історіографії (наприклад, варто згадати прізвища Л. Білецького, Б. Крупницького, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Борщак).

На початку 1950-х рр. у журналі «Український літопис», що був офіційним виданням Української Вільної Академії Наук (УВАН), з'явилося багато публікацій, присвячених О. Оглоблину, з нагоди його п'ятдесятиріччя, про що згадує Л. Винар [6, с. 45].

В еміграції протягом 40–50-х рр. ХХ ст. активно перевидавалися наукові праці О. Оглоблина, здебільшого зусиллями українських наукових інституцій в Америці та Німеччині, що стало підґрунтям для продовження вивчення творчого доробку та біографії науковця і сприяло популяризації його розвідок з української історіографії та історії. Наприклад, поява «Української історіографії (1917–1956)» (1957 р.) англійською мовою спричинила появу критичного відгука Л. Ростиславича "Проблеми української історіографії", відповідь на яку,

у свою чергу, надав у публікації «За тяглисть української історичної науки» Л. Винар [10, с. 12].

На українських землях з 40-х рр. ХХ ст. науковий доробок О. Оглоблина не був поширений. Це було зумовлено тим, що історик був оголошений ворогом народу, а до його творчості не зверталися [6, с. 49]. Радянські дослідники на теренах України мали трансформувати своє оцінювання та проголошувати офіційні коментарі стосовно історика та його дослідницької спадщини. Оцінювання його творчості на кшталт «ненаукові» або «ворожі» стали пануючими в офіційній радянській історіографії протягом наступних років [11, с. 55].

Дослідження наукового доробку та оцінювання О. Оглоблиним історіографічного процесу в Україні у 20–50-х рр. ХХ ст. як в еміграційних колах, так і на українських землях характеризується наявністю рецензій на біографічні нариси та найгрунтовніші історичні роботи, про нього згадували в мемуарах, передмовах до різноманітних видань, оглядах творчості історика.

Варто наголосити, що у 1920-х рр. характеристики наукового здобутку О. Оглоблина як серед емігрантських кіл, так і серед радянських істориків здебільшого були позитивними, з незначними критичними зауваженнями [6, с. 40]. Однак, протягом 1950–1980-х рр. українська радянська та українська емігрантська історична науки проголошували кардинально протилежні оцінювання наукового доробку О. Оглоблина. Радянські історика навіть без ретельного аналізу гостро критикували дослідницькі надбання історика, натомість зарубіжна історіографія, за нечисленними виключеннями, надавала позитивне оцінювання [11, с. 43].

Період перебудови у Радянському Союзі і подальше здобуття незалежності Україною відкрили новий етап у вивчення дослідницької спадщини О. Оглоблина. Можливість звернутися до творчого доробку вченого та дослідити його життєвий шлях тепер мали нагоду як

українські науковці, так і дослідники з діаспори, навіть почали з'являтися спільні дослідницькі розвідки

Після здобуття Україною незалежності починається і перевидання робіт О. Оглоблина на батьківщині. Вивчаючи державницький напрям в українській історіографії науковці активно звертаються до постаті науковця: визначається його внесок у розбудову державницького напрямку, відтворюються віхи життєвого шляху. Одним із перших здійснив ґрунтовне дослідження життєвого та творчого шляху історика київський науковець І. Верба. Насамперед, він розширив доступну джерельну базу, залучивши архівні матеріали. Результатом кропіткої праці по збиранню інформації стала робота І. Верби «Олександр Оглоблин», в якій маємо відтворені сторінки біографії науковця та його аналіз творчої спадщини [5].

Надалі знаний історик Л. Винар презентував свій нарис «О.П. Оглоблин – видатний дослідник української історіографії і бібліографії», що стало початком дослідження історіографічних поглядів О. Оглоблина як окремого напрямку студіювання в українській історіографії [6]. Серед здобутків Л. Винара на ниві дослідження творчої спадщини О. Оглоблина слід відмітити наступні: аналіз історіографічних робіт історика, виокремленні ідеологічної основи наукових робіт вченого, визначення зв'язку між історіографічними і бібліографічними працями історика, укладання бібліографії робіт О. Оглоблина [7] та бібліографії публікацій про історика [8]. Щодо підсумку досліджень Л. Винара, то він надавав великого значення історіографічній спадщині О. Оглоблина і саме вони вперше стали предметом окремого дослідження в українській історичній науці.

Таким чином, можна відзначити, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбувається досить чисельне перевидання як історичних, так й історіографічних праць О. Оглоблина, здійснюється переклад його робіт, виданих іноземними мовами, публікується епістолярна спадщина.

Дослідження життєвого та творчого шляху історика відбувається й на дисертаційному рівні. Історичний доробок О. Оглоблина жваво застосовується в історичних розвідках, довідкових та енциклопедичних виданнях.

Історіографічний характер запропонованого дослідження зумовлює використання такої прикладної класифікації джерел з обраної тематики випускної роботи: 1) документальні джерела, що дають змогу прослідкувати особливості наукової та організаторської діяльності науковця (повідомлення, протоколи, звітна документація наукових, громадських, культурних інституцій тощо); 2) праці О. Оглоблина історичного та історіографічного характеру, які є базисом для аналізу його дослідницьких позицій та концепцій; 3) епістолярна спадщина – приватна (з родичами, друзями українськими дослідниками та громадсько-культурними діячами, наприклад, з Д. Дорошенком, І. Лисяком-Рудницьким, Л. Винаром та ін.) та офіційна (листування з редакційними колегами, архівними та науковими установами, освітніми закладами тощо); 4) мемуарна спадщина (у першу чергу – спогади самого О. Оглоблина, а також згадки про нього у споминах друзів, колег та ін.), яка є важливим джерелом для розширення особистісних характеристик ученого.

Для даної випускної роботи основною групою джерел стали наукові розвідки О. Оглоблина. Умовно їх можна поділити на такі види: 1) студії з економічної історії України; 2) дослідження політичній історії України; 3) біографічні нариси, в яких розглядається життя та діяльність українських діячів; 4) генеалогічні розвідки; 5) історіографічні нариси, студії з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; 6) розвідки з історичної географії, краєзнавства тощо.

Отже, можна підсумувати, що зважаючи на обрану тематику випускної роботи головними джерелами стали дослідницькі розвідки О. Оглоблина з економічної та політичної історії українських земель.

Грунтовність матеріалів українського вченого дозволяє простежити еволюцію його дослідницьких оцінок та зробити висновки щодо актуальності студій О. Оглобина для сучасної української історичної науки. Чисельність наукового доробку О. Оглобина залишає ще багато недосліджених лакун його інтелектуального розвитку. Як біографія, так і творчий доробок історика продовжують привертати увагу українських дослідників початку ХХІ ст.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ О. ОГЛОБЛИНА

2.1 Історичні розвідки міжвоєнного періоду: ідеологічні умови та складання тематичних зацікавлень

Олександр Петрович Оглоблін (1899–1992) – історик, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка та Української вільної академії наук. Майбутній науковець народився в Києві. Його батько походив з давнього козацького роду Меньків на Новгород-Сіверщині, мати ж народилася у родині зі старшинсько-шляхетського роду Шашкевичів. Надалі це відобразилося на окресленні життєвих позицій ученого. Однак, через життєві обставини він зростав у сім'ї заможного домовласника з Києва П. Оглобліна, за якого вийшла заміж мати. То хлопчику дали прізвище отчима, яке він носив усе своє життя.

Юний О. Оглоблін навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, який закінчив у 1919 р. Надалі була робота у Київському археологічному інституті народної освіти (КІНО), Київському інституті народного господарства, Київському та Одеському університетах протягом 1920–1943 р. До наукових студій О. Оглоблін звернувся вже на початку 1920-х рр. У 1926 р. він став старшим науковим співробітником Всеукраїнської Академії Наук. Мабуть, закладені у дитинстві основи світогляду козацько-шляхетських родів далися взнаки й на дослідницькій ниві, адже з часом ідеологи радянської влади затаврували О. Оглобліна як «виразника і ідеолога української буржуазії». У 1930 р., як і багато наших співвітчизників, зазнав переслідувань, був заарештований і декілька місяців перебував у в'язниці [5].

Після ув'язнення О. Оглоблин зміг ще на деякий час повернутися до науково-дослідної діяльності і протягом 1931–1932 рр. обіймав посаду заступника Всеукраїнського історичного музею в Києві, а у 1932–1933 рр. – директора Всеукраїнського центрального архіву давніх актів у Києві. Однак, уже протягом 1933–1935 рр. був звільнений з усіх наукових посад. Повернення до дослідницької діяльності сталося 1937 р., коли виник Інститут історії Академії наук, до якого О. Оглоблина покликали на посаду старшого наукового співробітника. Активність на науковій ниві призвела навіть до того, що 1941 р. він отримав ступінь доктора історичних наук у Москві без проведення процедури захисту дисертації [6, с. 50-51].

Роки Другої світової війни, коли українські землі перебували під німецькою окупацією, історик провів у Києві, підтримуючи в цей час відносини з оунівцями. За ініціативи членів Організації українських націоналістів м(А.Мельника), зокрема, Олександра Кандиби (Ольжича) він був головою Київської міської управи з 21.09 по 25.10. 1941 р.. З цієї посади був усунутий окупаційною владою.

Наприкінці Другої світової війни починається нова віха в житті О. Оглоблина. У 1944 р. він виїздить в еміграцію. Цього ж року він стає професором Українського вільного університету у Празі (з 1945 р. університет переїздить до Мюнхена). 1951 р. історик переїздить до США, оселяється у штаті Массачусетс, у містечку Лудлов. Переселення не стало на заваді наукових студій – він продовжує плідно працювати. Цього ж року він обіймає посаду голови історичної секції Української вільної академії наук в США, з 1965 р. – голови Українського історичного товариства [5].

Творчий доробок О. Оглоблина досить об'ємний і налічує близько 700 опублікованих матеріалів, що присвячені питанням з історії України, генеалогії, археографії, джерелознавства. Практично увесь спектр періодів української історії потрапив у поле зору науковця [7].

Серед найбільш репрезентативних блоків серед творчого доробку О. Оглобина слід виділити матеріали, що відображають аспекти економічної та політичної історії українських земель [7].

У радянський період часу О. Оглобин невтомно знаходився у пошуках новаторських підходів до державницької ідеології, водночас завуальовуючи це багатьма фактами, що стало більш характерним для нього у неоднозначних 20-х роках ХХ ст., коли відбулось становлення вітчизняної історіографії. Йому був притаманний державницький підхід вже під час роботи в стінах київського закладу вищої освіти ІНО, відтоді як почав розробляти історично-економічний напрям.

Напевно, його новаторство у досліджуваній період проходило в загальному напрямі розвитку української історіографії, на який спиралося державно-правове становище республіки у складі Радянського Союзу. Оскільки УСРР за домовленостями 1922 р. отримала формальний статус окремої держави з власною адміністрацією, кордонами і політичними інститутами. Звичайно, це впливало на становлення та розвиток вітчизняної самобутності. Таким чином, було визначено компроміс між російським більшовизмом та національним українським рухом. Це справило вплив на становище українських комуністів, в середовищі яких провідні позиції займала течія самостійників, створена на основі КП(б)У ще за років революції. Вона, за рахунок об'єднання із українськими лівими есерами, та лівими соціал-демократами боротьбістами розробила проект з українізації. Але покарання за це прийшло значно пізніше. О. Оглобин відносився лояльний до радянської влади та був відверто захоплений їхніми ідеалами. Адже, ігнорувати їх панівного становища в політичному і культурному житті не міг, оскільки сам займався написанням історії [5, с. 126-129].

У власних мемуарах дослідник згадував, що у 1922 р. він прочитав роботу знаного політичного діяча В'ячеслава Липинського "Україна на переломі", яка мала на нього значний вплив [17, с. 33]. Ще однією

роботою, яка посприяла формуванню націонал-державницьких поглядів Олександра Петровича, була праця Дмитра Дорошенка "Огляд української історіографії" (1923 р.). Науковець констатував, що вона мала на нього досить значний вплив, оскільки відкривала нові ідеї щодо розвитку історичної думки: «Вона не тільки стала моєю настільною книгою, але й покладена була мною в основу курсу української історіографії, що його я читав в Київському Університеті (на той час І.Н.О.) в 1920-их роках» [17, с. 78]. Таким чином, можна відмітити, що інтелектуал у своїй роботі схилився до державницького напрямку у висвітленні українського історичного процесу.

Ці погляди підтримувала низка знаних науковців 20-х рр. ХХ ст., зокрема: М.Є. Слабченко, М.П. Василенко, Л.О. Окиншевич, В.П. Новицький. Слід відмітити, що навіть прихильник народницької історіографії М. Грушевський у своїй багатотомній "Історії України-Руси" (т. ІХ-Х) з повагою відгукувався щодо державницьких поглядів на розвиток українського історичного процесу.

Формування концепції політичного та економічного розвитку українських земель наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалося у руслі загального положення в науковій сфері. Основи склалися у руслі державницької ідеології, проте спиралися й на поширену у радянські часи марксистську схему історії Росії М. Покровського, що була створена відповідно до змін соціально-економічних формацій (торговий капіталізм – 1650-ті – 1840-і рр.; промисловий капіталізм – 1850-і – 1917 р.) [6, с. 58-59].

Звичайно, такий базис був не лише у його розвідках. У 1920-х рр. М. Яворський сформулював своє бачення розвитку історичного процесу на українських землях у руслі марксистської теорії. Зокрема, ці ідеї він виклав 1923 р. у праці «Нарис історії України» та у 1924–1925 рр. у роботі «Україна в епоху капіталізму». За твердженням науковців сучасної української історичної науки, головною ідеєю в його роботах стала

еволюція торгового капіталу, у процесі якої важлива роль відводилася як економічним, так і соціальним чинникам [14, с. 77-78].

Основою для формування концепції О. Оглоблина став лекційний курс з історії класової класової боротьби на російських та українських теренах. Характерною рисою цих робіт було підкреслення протистояння між працею та капіталом, що віддзеркалювало погляди про скинення влади буржуазії. Однак, лекції науковця не містили закликів щодо необхідності світової революції та визначальної ролі робітничого класу. Крім того, можна помітити, що роздуми щодо соціальних змін поєднуються з дамками щодо національного звільнення і окреслення тих варіантів, як дадуть можливість українських земель звільнитися у господарській сфері з фактично колоніальної залежності. Тож, хоч і створювалися роботи науковця у руслі марксистської ідеології, але прослідковується в них пропагування не соціалістичного ідеалу, у національного, що було притаманне для діаспорної української історіографії [5, с. 289].

О. Оглоблин планував видання шести томів монографічних робіт, які мали бути об'єднані назвою "Нариси з історії української фабрики", в яких мали відобразитися ключові ідеї його концепції про історично-економічну незалежність українських земель у XVIII – на початку XIX ст. Однак, устиг попрацювати науковець тільки над трьома з половиною випусками.

У 1925 р. у ДВУ світ побачили два видання, а третій був примусово подрібнений у видавництві 1931 р., він мав іменуватися «Кріпацька фабрика»: історія української мануфактури в Гетьманщині XVIII ст. (т. 1), української кріпацької фабрики кінця XVIII – першої половини XIX ст. (т.2), передкапіталістичної фабрики першої половини XIX ст. (т. 3) мали стати основою відображення господарського комплексу на теренах України в означений період – на свій час це був грандіозний і новаторський задум.

Так і не побачили світ четвертий, п'ятий та шостий томи. Зокрема,

у четвертій частині розвідки мала бути розкрити внутрішня організація фабрики у дореформений період, а в п'ятому та шостому томах автор планував приділити увагу історії української капіталістичної фабрики до 1917 р. [4, с. 302-304].

Ще слід згадати, що перші три частини науковець опрацював уже на 1922 р. Робота "Мануфактура в Гетьманщині" окреслювала особливості становлення великих промислових підприємств на Лівобережжі XVIII ст., створювала широке полотно різноманітних підприємств у цьому регіоні. Окрім загальної характеристики, у роботі маємо інформацію щодо розвитку окремих мануфактур, що стали найбільшими у цьому географічному просторі, наприклад: парусно-полотняні – Почепівська, Шептаковська, Топальська; сукняні – Путивлівська й Рясковська; Охтирська тютюнова мануфактура, Пороховий завод у Шостці. Окрема мова йшла про управління цими заводами, господарство та умови праці робітників. Деякі частини роботи висвітлювали політики П.О. Румянцева щодо промисловості, вотчинної та купецької фабрик [18; 19; 21; 22; 23; 36; 37 та ін.].

Надання чіткого трактування термінам, що використовувалися у роботі, є однією з характерних рис праць О. Оглоблина. Зокрема, за його твердженням, поняття «мануфактура» прийшло до нас із історико-економічної літератури Західної Європи і його доцільно використовувати відносно початкових варіантів господарювання окресленого періоду, на відміну від термінів «фабрика» або «завод» [19, с. 93].

Слід відмітити, що свої тези О. Оглоблин завжди підкріплював архівними джерелами або друкowanими матеріалами. Наприклад, ретельно були опрацьовані матеріали відділу рукописів ВБУ та Румянцевського музею в Москві та публікації суспільно-економічного спрямування за попередні роки (наприклад, матеріали М. Слабченка, С. Подолинського, А. Лапо-Данилевського, К. Воблого, М. Туган-Барановського, О.М. Лазаревського та ін.). Визначаючи спрямування

власних студій, науковець відмічав, що попередники досить побіжно окреслювали становлення мануфактурного виробництва на українських землях, а особливості мануфактури часів Гетьманщини взагалі не були досліджені [5, с. 298].

Вартує уваги і робота "Предкапиталистическая фабрика", що відображає протистояння дворянського (кріпацького) і купецького (капіталістичного) підприємництва у фабричній промисловості другої третини ХІХ ст. Головна увага звертається на сукняну та цукрову промисловість. Побудована монографія за зразком праці "Мануфактури в Гетманщине". Зокрема, історик подає детальну характеристику становлення фабрично-заводської промисловості та визначає її риси [34].

Учений докладно описує загальні умови розвитку, фіксує боротьбу за український ринок польського та російського капіталу, розбирає тенденції поширення російського капіталізму на українських землях. Протилежні явища – промислове зростання та занепад у виробництві – також отримали своє висвітлення у публікації, а також увага приділялася іноземній господарчій колонізації та впливу на фабрично-заводську промисловість торгового капіталу. Слід відмітити й особливі ідеї у даній роботі. Зокрема, учений розвивав ідею щодо перемін в організації вотчинної фабрики на середину ХІХ ст. та детально розглядав розпад дворянської фабрики та зростання надалі фірм братів Яхненків і Симиренків [19; 22].

Окреслюючи процеси економічного розвитку на Лівобережжі, О. Оглоблин не мав достатньої джерельної бази для розгляду подібних явищ на інших українських теренах, наприклад, у Галичини, Бессарабії, Буковини, Закарпатської України й Криму. Що стосується Правобережної України ХVІІІ ст., то господарське життя на цих теренах отримало висвітлення в одному з розділів праці "Крепостная фабрика", що так і не побачила світ у ті роки. Досліджуючи мануфактуру на окресленому регіональному просторі, історик до того ж встановлював її

історичне місце в господарстві не лише українських земель, а й Європи у цілому. Крім того, перспективи подальшого розвитку як приватної, так і державної фабрики в першій половині XIX ст. окреслювалися у другому та третьому розділах цієї праці [5, с. 298].

Викликають зацікавлення й роботи щодо історії розвитку української міжнародної торгівлі (зовнішньої і транзитної) у XVIII-XIX ст., що були згруповані під найменням "Нариси з історії капіталізму на Україні". Вони можуть розглядатися як своєрідне доповнення попередніх робіт [39].

Усі розвідки, що з'явилися у 20-х рр. XX ст. пронизані думкою про економічну самостійність українських земель протягом їх розвитку у XVIII – на початку XX століть. Навіть більше, поширення цієї ідеї він окреслював як своє головне методологічне завдання.

2.2 Головні риси історико-економічної концепції О. Оглоблина

Головним стрижнем студій О. Оглоблина є розгляд історичних періодів, які відображають процес трансформації українського господарства у колоніальне доповнення російської економіки. Загалом, марксистського походження був сам термін «колоніалізм», тож він був поширений суспільно-економічних працях того періоду і історик їм також послуговувався. Уже пізніше, 1963 р. І. Лисяк-Рудницький трактував думки О. Оглоблина таким чином, що той нібито під колоніалізмом розумів положення уцілому українських земель у складі Росії. На це О. Оглоблин опублікував уточнення своєї наукової позиції: «Ви не зовсім точно характеризуєте мою концепцію. Я якраз заперечував (і тепер заперечую), що Україна була «колонією Росії». Я тільки доводив (і тепер тої думки), що Росія проводила колоніальну політику на Україні, зокрема в царині економічній. Інша справа, що термін «колоніалізм»,

може, не цілком відповідний для Східної Європи. Але це суті не змінює. Слабченко дивився на це трохи інакше: він вважав Україну «колонією» *sui generis* (його власні слова). По суті, однак він не заперечував моєї концепції» [15, с. 168-169]. Якщо ретельно ознайомитися з історичним доробком історика, то отримаємо численні підтвердження цих його слів.

Відмічаючи риси зростання в українській промисловості, за словами вченого, російський царський уряд усе одно сприймав українські землі як сировинний ресурс, який мав задовольняти потреби російської промисловості, у першу чергу – імперської армії. Окрім того, що російські промислові підприємства працювали за рахунок української сировини, на них ще й використовувалася українська робоча сила. Подібні процеси вели до повної руйнації української національної економіки. Пояснення того стану речей науковець вбачав у прагненні царського уряду боротися з іноземними впливами, у першу чергу – з польським, але таким чином українська економіка спустошувалася [18, с. 46.].

Доводячи такі свої думки, історик розглянув ще низку спрямувань діяльності царського уряду в економічній сфері на українських землях. На його думку, царська влада в окремих випадках діяла набагато витонченими методами, практично не забороняючи поодинокі аспекти в фінансовому житті населення України, але діяла політика протегування іноземному капіталу, що підривало основи національного господарського укладу. Наприклад, українська національна порцелянова промисловість була доведена до занепаду у результаті того, що уряд створив у першій половині XIX ст. більш придатні умови для поширення на українських теренах для недорогого англійського фаянсу [5, с. 277].

Становлення будницької промисловості за часів поширення Хмельниччини історик змалював у публікації "До історії будницької промисловості за часів Хмельниччини". Особлива увага зверталася на той момент, що національно-визвольна революція середини XVIII ст.

зруйнувала спрямування українського господарства на польський ринок. Замість цього окреслилися нові напрями – у Білорусь, Литву, а найголовніше – у Росію, зокрема, через західні сіверські землі. Однак, у той же час, віддаючи належне торгівлі з Московською державою, у той же час відмічав її контрабандний характер [28, с. 303]. Головна вагомість цієї публікації для української історіографії полягає в тому, що вона розкриває один з міфів польської та української історичної науки, особливо народницької та марксистської історіографії, про нібито збідніння та господарський занепад Наддніпрянщини напередодні Хмельниччини.

Таким чином, науковець доходить до висновку, що корені початку української революції в середині XVII ст. крилися в економічних проблемах України, оскільки фільварково-панщинна система господарювання Речі Посполитої вже віджила себе і саме національно-визвольна боротьба українського народу поклала їй кінець. На сьогоднішній день вважається, що така його, достатньо обережна, теза Олександра Петровича, в еміграції отримала подальший розвиток [46] і стала класичною за межами України. Історик застосовував марксистську формаційну періодизацію, хоча, досить сильно переосмислив боротьбу класів при аналізі причин початку Великої війни, яка була сформульована тільки на експлуатації народних мас польськими панами [25].

Велику частину уваги в історико-економічній концепції О.П. Оглоблин присвятив вивченню ролі різних національних груп в розвитку промисловості України XIX ст. Зазначимо, що в цій проблемі науковець висвітлив промислові зони та їх капіталізацію. За його підрахунками, в купецькому стані росіяни утримували 52,6 % власності, українці – 22,2 %, євреї – 20,9 %, іноземці – 1,9 %, інші (вірмени, молдавани, греки) – 2,4 %. Тому губернії Наддніпрянської України сильно залежали від іноземних капіталів, наприклад Чернігівщина,

Полтавщина, Херсонщина та Катеринославщина – російських, Київщина та Харківщина – українських, Одещина, Волинь та Поділля – єврейських. Вірменським та грецьким купцям належало чільне місце на Херсонщині та Катеринославщині. Безумовно, ці висновки несуть велике ідеологічне забарвлення і до сьогоднішнього дня мають враховуватися в економічному розвитку України. Але у 20-х роках ХХ ст. О.Оглоблин яскраво продемонстрував, як його наукові погляди можуть впливати на усталені історіографічні стереотипи [39, с.78].

Вивчивши економічні результати Кримської війни 1851–1855 рр., О.Оглоблин негативно віднісся до класичної теорії, яка розкривала сутність війни пов'язану тільки із передумовами аграрної реформи 1861 р. і запропонував власну – економічну. За його переконанням, "Крымская война – кульминационный пункт в движении русского капитала на юг, к новым рынкам, персидским и турецким прежде всего была, в сущности, решительной борьбой российского и англофранцузского капитала за обладание левантским рынком" [41, с. 45].

Історики новітньої доби розвитку української історичної науки відмічають значну дослідницьку вагу монографій О. Оглоблина і крім того, наголошують, що він надзвичайно чітко проілюстрував особливості становлення внутрішнього господарства на українських землях, визначив усі риси побудови мануфактурної промисловості, визначив зв'язки Гетьманщини у сфері зовнішньої торгівлі у ХVІІІ столітті. Цей висновок залишається доречним і на сьогоднішній день. Однак, варто відмітити, що у 20-х рр. ХХ ст. як історики, так і економісти, що рецензували роботи О. Оглоблина, у перших роботах науковця відмічали трохи інші ідеї. Зокрема, озвучували, що історик по-новаторськи визначив питання щодо окреслення економічної автономії Лівобережжя [49, с. 3].

Однак, знаний український науковець Д. Багалій, надаючи оцінку розвідкам О. Оглоблина, підкреслював, що, на його думку, можна прослідкувати певну тяглість з роботою М. Є. Слабченка «Матеріали до

економічно-соціальної історії України XIX ст.» (т I, К., 1925), в якій уперше історичні етапи становлення української фабрики вивчалася за допомогою соціально-економічних методів [1, с. 349]. Варто згадати і оцінку О. Оглоблина праці Д.І. Багалія «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (т. I, 1928), з приводу якої він відмічав, що разом зі студіями М. Слабченка та М. Яворського вони становлять нову марксистську схему українського історичного процесу» [5, с. 280].

Ідеологічно заангажовані вчені в дійсності вбачали в роботах О. Оглоблина іншу методику проведення історичних досліджень і звернули увагу на те, що він «ставить нову схему історичного розвитку України" і "висуває потребу монографічного дослідження економічних процесів окремих галузей народного господарства (історію фабрики, історію торгівлі, тощо)» [5, с. 299].

Більш помірковані відгуки лунали ідей інших дослідників. Так, наприклад, М. Слабченко – можливо, один із авторитетних спеціалістів в даній проблемі, загалом схвально оцінив роботи О. Оглоблина, зауважуючи на його особистий внесок в ототожненні промисловості з економічною незалежністю українських земель та у спробі узгодити господарські проблеми лівобережної України в порівняльному відношенні з аналогічними проблемами Західної Європи й цілого світу. Узагальнення М. Слабченком наукового історично-економічного надбання О.П. Оглоблина згодом стала рецензією на оглоблинський огляд дослідження Михайла Єлисейовича «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.» (т.1, 1925). В цій роботі, за висловленням Олександра Петровича, зверталася увага, на те, що «своєрідність українського історичного процесу виникла на базі автономності українського господарства» [20, с. 561].

Д. Дорошенко, який перебував в еміграції, був дуже близький О. Оглоблину за науковими дослідженнями, звернув увагу у його працях про українську промисловість тезу щодо колоніальної ролі економічної

політики самодержавства в Україні [12, с. 320]. Таким чином, досить швидко праці дослідника набули популярності.

Згодом, до вивчення робіт науковця вдалися і працівники Історичних установ ВУАН. Тільки розпочали їх вивчення через декілька – як для експертів – три роки після публікації «нарисів». Зі свого боку дослідник М.М. Ткаченко у власній рецензії намагався показати частину недоліків у доробку О. Оглоблина. За його переконанням, автор запозичив у М. Туган-Барановського загальну структуру «нарисів», а власні роздуми доводив незадовільною джерельною базою, при врахуванні того, що основна кількість джерел була, здебільшого, мала друкований характер [51].

Відповідь О.П. Оглоблина не змусила себе довго чекати. Він опублікував статтю, в якій повністю спростовував усі висловлені недоліки своїх рецензентів. Щодо проблеми плагіату, він звернув увагу, на те що структуру «нарисів» можна запозичити в будь-якого науковця, який присвятив дослідження історії України та Росії, особливо проблематики із соціально-економічної історії XIX ст. Розглядаючи фундаментальні методологічні основи, професор чітко зауважив висунення ідеї про схему українського історичного процесу XIX–XX ст. в контексті нагальних завдань всієї вітчизняної історіографії, а не у власній монографії про промисловість. Насамкінець, він звернув увагу, на той факт, що М. Ткаченку було легше працювати у 1928 р., ніж йому довелося займатися науковими розвідками у важкі часи голоду в Україні 1921–1922 рр. [26, с. 300]. Відтепер вже оборону довелося тримати Миколі Михайловичу, який переніс центр уваги власних недоліків у іншу схему робіт історіографа, відносно праці «Транзитний торг України за першої половини XIX ст.» [5, с. 279].

Головною ідеєю залишалося твердження про обґрунтоване прагнення українців до незалежної держави, що ілюструвалося сторінками економічного розвитку українських земель. Однак, інші теми,

що були ще поля розроблені в українській історичній науці, також потрапляли до поля зору науковця. Зокрема, поміж таких студій варто відмітити розвідки на історіографічну тематику, дописи щодо джерелознавчих аспектів історії українського господарства, виділення низки питань щодо розвитку зовнішньої та транзитної торгівля на межі XVIII–XIX ст. Важливою розвідкою у низці таких праць стала робота «Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX віків», яка 7 березня 1928 р. була озвучена на пленумі кафедри історії України Українською інститутом марксизму-ленінізму. Головна ідея – на основі аналізу попередніх робіт з історії економічного розвитку на Україні розкрити еволюцію поняття «українська економіка», яке на 1920-ті рр. не закріпилося ще в українській історіографії [9, с. 8-9].

Важливо відмітити, що для висвітлення цього питання О. Оглоблин враховував регіональні властивості українських терен. Зокрема, він відмічав, що на XVIII ст. автономними територіями значилися як Гетьманщина, так і Слобожанщина, відповідно до чого на цих землях досить слабо позначилися економічні впливи з російських земель. Протилежною була ситуація відносно інших українських регіонів: вплив польського господарства позначався на економічному розвитку правобережних земель, а татарсько-турецький – південно-українських територій. Мова про українське господарство як цілісну економічну структуру може йти лише після об'єднання українських територій у 1793–1795 рр.

З метою цілісної презентації історіографічного питання, дослідник рецензує усі періоди, протягом яких вивчалося це питання. 50-ті роки XIX ст. виділяються як перший період у вивченні цієї проблеми, що визначено діяльністю "Комісії для опису губерній Київського учбового округу" та появою робіт Д. Журавського. Саме він фактично вперше озвучив тезу про самостійність українського господарського комплексу. Надалі, базуючись на пошвавленні економічних процесів на українських

землях (відкриття криворізьких руд, прокладання залізниць тощо), відомі українські діячі (В. Антонович, П. Житецький, М. Драгоманов) доповнили як національні, так і політичні тенденції, притаманні українському господарству, а також окреслили чіткіше ідею про територіальну українську економіку.

Початком другого періоду опрацювання питань щодо розвитку українського господарства в українській науковій та громадській традиції О. Оглоблин вважає межу 1870–1880-х рр.

Аналіз наукового доробку істориків економіки другої половини XIX ст. (М. Зібера, С. Подолинського), котрі презентували Україну як окремішню економічну територію, згодом, спрямувало О. Оглоблина до висновку, що конкретно у досліджуваній період часу народилося поняття «національна економіка» [5, с. 275].

Її становлення (в якості зовнішньополітичних відносин України з сусідніми державами) і суверенність українського народу як окремої етнонаціональної одиниці стало головною тематикою досліджень Олександра Петровича із проблем українських міжнародних відносин і торгівлі.

У 1927 році О. Оглоблин отримав премію Укрголовнауки за історичне дослідження під назвою «Транзитний торг України за першої половини XIX століття». У цій роботі науковець проаналізував українське господарство в контексті світового розвитку, як домінанту економіки Західної Європи, наголошуючи на проблемі різних господарських перетворень, а в залежності від них і соціально-політичних та культурних процесів, як в Україні, так і поза її межами. Згодом, зробив висновок про збагачення українських земель саме завдяки транзитній торгівлі, а не Росії. Російський уряд спочатку це не помічав, але коли зрозумів, що разом з транзитом в Україну приходять вільнодумні ідеї французької революції і еволюціонують на місцевому ґрунті на нові духовні цінності, які, через, короткий проміжок часу вже

трансформуються у політичні гасла, наприклад, перетворення її на автономію, він у 1822 р. ввів у дію новий митний тариф, яким зводилися нанівець України із західноєвропейськими державами [27, с. 170].

Цей напрям досліджень О. П. Оглоблин продовжив у науковому доробку "Одеське порто-франко», в якому звернув увагу, на тому, що через Одесу проходили головні торгові артерії Росії. Крім цього, перетворення міста на зону вільної торгівлі призвело до її розвитку, збільшення експорту зернових призвело, як переконливо засвідчував історик, до його економічного і культурного зростання на чорноморському узбережжі. Втрати російських, насамперед московських підприємців на Півдні України вдалися взнаки Росії і, згодом у 1857 р. призвели до ліквідації для Одеського полрту статусу порто-франко [33, с. 39-40].

Конкурентноспроможності та взаємним впливам українського та польського ринкам присвячений його науковий доробок «Польський капітал і український ринок за першої половини XIX ст.». У цій роботі історик доводив значний взаємоперетин інтересів економічного розвитку Західної Європи та України, зокрема через територію Польщі [24].

Торгівля між Сходом і Заходом професор розглядав у своїй статті «Закавказький транзит і Україна в першій половині XIX століття» [37]. Він простежував активні торгівельні зв'язки українських земель через Одесу-Редук-Кале, потім через Трієст, Константинополь, Грузію та Персію, звертаючи увагу на те, що Україна була тісно пов'язана із англійськими, французькими та бельгійськими банками. Постачання українських товарів (цукру і текстилю) разом із зброєю Великобританії для горців, на думку Олександра Петровича, посилювало економічну та політичну суверенність Грузії від Російської імперії [37].

О. Оглоблин вивчав маловідомі архівні документи, головним чином фабрично-заводської промисловості. Із зазначеної проблематики він написав декілька робіт архівознавчого характеру «Старовинна українська

фабрика», «Архів Києво-Межигірської фабрики», «Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби», «Архів Бахмутських і Торських соляних заводів (XVIII ст.)», «Архів Шостенського порохового заводу», та цілу серію різних рецензій [21; 22; 23; 36]

Вірогідно, недостатньо зазначити, що це стало головною ознакою досліджуваного періоду. Українська історіографія в цей час не набрала радянського характеру, вивчала, в цілому, малодосліджену тематику. Її потенціал, багатий на глибокі традиції, розкривалася на хвилі національного відродження. О. Оглоблин прийняв активну участь у процесі відродження української історичної науки, тому його роботи відіграли помітну роль у становленні вітчизняної ідентифікації.

Але, в подальшому у громадськості стала еволюціонувати система цінностей, стали підозрюваними майже всі соціально-економічні роботи. Водночас історик був більш стійким ніж ідеологічні кордони і продовжував свої дослідження. Слід відмітити, йому прийшлося змінити акценти історично-економічних досліджень щодо вивчення природничих ресурсів відносно корисних копалин Правобережжя у XVI – XIX ст. Але, на жаль, потрібно визнати, що в цій царині він не мав значних здобутків, оскільки велика частина його наукової роботи залишилася у рукописах і не була опублікована.

Але, незначна кількість дослідів потрапила, все ж таки, у публікацію. Так, у 1932 р. вийшла друком його робота «До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні», в якій він доводив необхідність розвитку українського Полісся для задоволення економічних потреб України. Дану тематику була оприлюднена і у статті «До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні» [38]. Нарешті, у 1939 р. він опублікував фундаментальне дослідження «К истории металлургии на Правобережной Украине в первой половине XIX ст.", розглянувши розвиток і занепад сталеплавильної промисловості на Поліссі, проаналізувавши важливу експедицію

Гельмана у 1824-1825 рр. Проведене дослідження та характеристику металургійної промисловості О. Оглоблин, розмістив у додатках [5, с. 299].

Зазначений документ мав велике значення в історично-економічних публікаціях вище окресленого часу, оскільки повністю фіксував частину важливих виробничих галузей Полісся, наприклад, видобуток і виплавку залізної руди, управління фабриками. Деякі нюанси доменного виробництва зазначеного краю були розкриті Олександром Петровичем у роботі «Домни Правобережної України в ХІХ ст.». Для своїх роздумів він знаходив факти із рукописного джерела великої монографії «Історія металургії Правобережної України ХVІ-ХІХ ст.» [17, с.145].

Щодо історико-економічних досліджень науковця, то не можливо не згадати його спроби заангажувати їх марксизмом-ленінізмом для публікації. О. Оглоблин, з метою захисту, головним чином, від шовіністичної (російської) та неонародницької (української) історіографій, хотів поекспериментувати. Для цього використовував роботи В. Леніна, якого називав партійним псевдонімом В. Ільїним та з позицій вченого оцінює його внесок в історично-економічну науку і підводить підсумок у монографічному дослідженні «Предкапиталистическая фабрика», в якій погоджується з усіма висновками В. Ільїна, як в цілому і з висновками П. Струве, «...основаны на изучении только пореформенной экономики и, в сущности, выходят из слишком схематической противоположности московского ситца и новороссийской пшеницы. Может быть, для экономиста, исследующего материал только одного экономического периода (в данном случае, второй половины ХІХ века), эта антитеза убедительна. Но для историка-экономиста она несомненно недостаточна» [34, с. 123].

Але згодом, він відзначає, що деякі думки В. Ільїна «...мы должны расширить и на первую половину ХІХ столетия... Они помогут нам правильное уяснить взаимоотношение украинского и российского

(великорусского и имперского) капитала в данный период» [34, с. 111]. В певних роботах О. Оглоблин використовує термінологію сучасної економічної науки, «выросшей на Марксе и его определении фабрики...» [33, с. 166].

Наскільки засвідчує наукові дослідження історика, О. Оглоблин використав теоретичні надбання ідеологів марксизму достатньо однобоко. Перш за все він не сприймав їх ідею про обов'язковість політично-економічного дослідження нових соціалістичних реалій.

У площині історично-економічних розробок О. Оглоблин розробив умовну схему господарської незалежності українських земель і, частину розвинув, принаймні щодо кінця XVIII – початку XX ст., наголошуючи на неперервності даного явища в історичному розвитку. Слід відмітити, що власні фундаментальні думки соціолог ґрунтував на розвиткові мануфактурно-фабричної промисловості у XVIII – XIX ст. як базису загального контексту всеукраїнської промисловості, надавши їй власну періодизацію. Водночас, підкреслював залежний від Росії характер економічної політики в українських землях і зауважував на інтегрований характер української економіки у західноєвропейську. Без сумніву, його історично-економічна теорія суверенності економічного потенціалу України постала великим базисом для розвитку української державницької ідеї в історичному аспекті. Саме даними фундаментальними ідеями О. Оглоблин затвердив себе в українській історичній науці 1920-х років.

РОЗДІЛ 3

О. ОГЛОБЛИН ЯК ДОСЛІДНИК ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

3.1 Козацький світ другої половини XVII ст. у розвідках науковця

У той же час з роботами історично-економічних проблем українського минулого О. Оглоблин не залишав аналіз значного комплексу політичної історії українських земель, головним чином періоду Війська Запорозького (у другій половині XVII – XVIII ст.). Ми не будемо перебільшувати значення даної сфери наукових розробок і зауважимо, що історик цінував ці дослідження протягом свого творчого життя. Можливо, він розглядав його як певний додаток до своєї історично-економічної концепції економічної незалежності українських земель.

В розробках Олександра Петровича із питань вітчизняної політичної історії відзначається відхід від задекларованості та ідеологічних догм, ніж у його історично-економічній концепції, хоч за володарювання більшовиків він не зміг обійти класовий підхід. Коли звернути увагу на роботу дослідника з проблем політичної історії України, потрібно відмітити досить важливий момент – спроба науковця різними засобами заповнити історичну прогалину у дослідженнях вітчизняного минулого другої половини XVII – кінця XVIII ст., який щойно розпочали розробляти, тільки побіжно, його небагаточисельні попередники [5, с. 293].

На превеликий жаль, він не написав загальної роботи, але конкретні частини політичної історії України знайшли свої розробки у творчості вченого. Одним і важливих періодів для історика – це доба гетьманування Івана Мазепи, у розробленні якої О. Оглоблин у 1920–1930-х рр. визначався одним з найавторитетніших. В його тлумаченні

історичних подій важливими визначаються три періоди, що стали пов'язаними один з одним. Перший з них – це історично виснажені 1920-і рр., коли ще існувала відносна воля і простір творчим думкам. У даний час для історика важливим стало є наукові новації, які були пов'язаними із впливом фундаментальних думок В. Липинського.

На думку одного із сучасних політологів В. Потульницького, розуміння консервативного і націонал-державницького шляхів як нових методологій стали притаманними для значної кількості досліджуваного періоду українських діячів [48, с. 66].

Саме в цей час О. П. Оглоблин розпочав розробляти одну з важливих проблем української вітчизняної історії – добу Б. Хмельницького із посиланням на період Руїни та замислився над фундаментальним твором В. Липинського «Україна на переломі» (1922 р.), що, за його переконанням, вніс революційне значення на все його мислення. Вона була роботою нового методологічного концепту. Як згадував ученик Олександра Петровича, в той час був слухачем КІНО, а згодом ув'язненим сталінському концтаборі, пізніше знаний україніст С. Підгайний, учитель багато раз на багатьох навчальних заняттях згадував працю відомого вітчизняного політолога й розповідав її головні моменти студентам [5, с. 299].

Другим хронологічним періодом у його діяльності – це страшні 1930-ті рр. і на початку 1940-х, коли у республіці значно збільшився ідеологічний стан і почались різні соціально-політичні тиски щодо вітчизняного історичного доробку. Зазначимо, що в актуальних ідейно-політичних дебатах не можливо було розмірковувати про розвиток передових наукових розробок української історичної методології у вивченні минулого. Такий стан відбився і в роботах науковця, хоч він і постійно тяжів уникати різних підробок та боротьби класів.

Третій період охоплює не довгі часи нацистської окупації України в 1941–1944 рр., в той час коли науковець намагався скористатися

відносною свободою, принаймні, у кордонах нової ідейної думки але, в результаті відійшов від більшовицького контролю для відродження різновекторних історичних задумів з метою їх перебудови та еволюції. Слід зазначити, що це слід розуміти як теоретичне намагання Олександра Петровича відродити наукові пошуки 1920-х рр., чим він згодом і скористався, але, вже, будучи, в діаспорі [5, с. 300].

Проблеми вітчизняної політичної історії О. Оглоблин аналізував в багатьох своїх роботах, коли їх друкував в різних періодичних виданнях, та в рецензіях і зауваженнях на різні роботи з історії України, які в цілому опинялися в рукописному варіанті. В своїй сукупності вони становили частину періодики, присвяченій козацько-гетьманському періоду України. Усі його розробки у хронологічній послідовності розділяються на декілька категорій: 1) праці з періоду напередодні і після гетьманства Б. Хмельницького; 2) розробки щодо часів славнозвісного І. Мазепи і 3) студії з руху за автономію України XVIII ст. [5, с. 301].

Києво-могилянський період в історії українських земель та її персоналії законспектовані О. Оглоблиним в зауваженнях на перший розділ третього підрозділу підручника з вітчизняної історії із назвою «Україна перед селянською війною в кінці 30-х і в 40-х роках XVII століття», над яким у 1936 р. встиг попрацювати радянський історик Т. Скубицький. В цілому обсяг складає 77 аркушів і 142 коментаря з уточненнями та побажаннями. Побажання самого Олександра Петровича трохи менші ніж обсяг цієї роботи, а з теоретико-методологічної сторони значно переважають сам текст. В першу чергу він зазначав, що в політичному та соціально-економічному планах в розвитку українських земель, це був період пришвидшеного накопичення потужної величезної сили, але з іншої сторони, за радянськими термінами підкреслено, що «розгорталася іскра протесту» проти феодально-кріпосного ладу, національних та релігійних утисків й магнатського всевладдя Речі Посполитої.

Історик зауважував, що економічний розвиток Південного Сходу України став відповіддю щодо традиційного перенаселення правобережних територій, аніж наслідком тільки соціально-економічного характеру. Швидке піднесення вітчизняної промисловості в даний період стало явищем достатньо помітним, але значний проміжок часу недооціненим в середовищі істориків. Виникнення руд, буд та інших промислових сфер – це джерело, з якого постачалася зброя для збройних сил Б. Хмельницького [28; 46].

Велику увагу приділено дослідником і постатям вітчизняних релігійним діяча, наприклад Петру Могили та його бажанням посилити церковно-релігійний рух. В першу чергу він спрямовував власні сили на возвеличення справ П. Могили в рамках фантастичного завдання з розроблення і відкриття українського патріархату, воз'єднаного із спробою поновлення єдності у Вселенській християнській церкві: утворення Києво-Могилянської шищої школи, грандіозної науково-історичної роботи, яка перетворила тогочасний Київ на інтелектуальний центр цілої Східної Європи. Відносно рекомендацій О. Оглоблина лунає думка, що вітчизняна церква за П. Могили значно перевищила політичні, державні та релігійні кордони, в котрих її утримувала Польща.

Велику увагу науковець присвятив популярному київському воєводі Адаму Кисілю. Уважно підрахував його родинний статок в рідному селищі Ніскіничі Володимирського повіту, науковець зазначав, що А. Кисіль був приналежним до нової вітчизняної еліти, яка власними грошима зобов'язана власним старанням. В цілому в його роздумах панувала ідея, що власне у даний період в цьому українському класі народилися думки про створення «козацького панства», тої керівної сили, що з часом встала на чолі цілої нації до державовизначення. Але, приховані за становими роздумами, вони ледь змогли пробитися навколо ідеологічних кордонів власних роздумів [31].

До уваги Олександра Петровича потрапили також державотворчі

проблеми періоду національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького. Слід тільки зауважити, що у під час радянської влади науковець не виокремлював їх в незалежні роботи, натомість у власних лекціях на різноманітні публікації відзначав напрями державотворчих процесів другої половини XVII ст.

Перш за все звертається увага у спробах О. Оглоблина зазначити власні роздуми відносно «білих плям» і неоднозначних моментів часів Хмельниччини, з метою уточнити певні процеси, переоцінити малодосліджені або штучно прив'язані владою стереотипи та забобони. В часи «розстріляного відродження» історик намагався актуалізувати для висвітлення процесів української революції другої половини XVII ст. висвітлення дуже важливих процесів, як диференціацію козацької верхівки та її взаємовідносини з білоруською, польською та литовською знаттю, контрреволюційну політику козаків у білоруських землях, заколот шляхти Речі Посполитої із німецькою бізнесовою елітою у протистоянні із селянами та козаками на українських землях, вплив Хмельниччини на міську економіку України, різноманітні проблеми опозиційного релігійного руху проти православного духівництва, а відтак і проти старшини козацтва відносно державотворчих проектів Б. Хмельницького [5, с. 305].

Науковець впевнено заперечував ідею Т. Скубицького про Максима Кривоноса як про, начебто, конкретно лідера селян і соратника визначного гетьмана та писав, що полковник виступав проти Б. Хмельницького, в першу чергу, у тактичних проблемах, звертаючи його увагу на радикальні заходи, а у власній моделі поведінки прагнув налаштувати дрібну і середню шляхту відносно гетьманського олігархату [31, с.45-46].

На сьогоднішній день вищезазначені думки науковця адекватно відобразились у публікаціях, присвячених добі української революції, в яких відзначається несприйняття Хмельницьким охлократичної традиції

запорозьських козаків з метою побудови нової козацької державності. А можливо, Олександр Петрович таким чином бажав адаптувати народницький напрям деякими дослідниками до історичних реалій часів національно-визвольних змагань [31, с.50-52].

Високо оцінив історик Зборівську угоду 1649 р., засуджуючи скептично налаштованих науковців, які відзначали її під час перших військових успіхів визвольних змагань як недоречну для того сторичного часу [31, с. 43].

Також, вчений звернув увагу і на важких проблемах посилення елітарної соціальної групи. Його роздуми мали таку оцінку «... є певна суспільна група, козацька верхівка, щільно пов'язана з козацькою старшиною, від неї невіддільна. Старе уродження, нове збагачення, особисті заслуги («праці криваві»), заслуги родичів тощо – торували шлях до зверхнього стану козаччини, до козацької старшини...» [31, с. 49].

Особистості самого Богдана Хмельницького О.П. Оглоблин пропорційно приділяв значну увагу. Гетьмана він оцінював як особистість та великого керівника. Намагався піднести його до рівня непересічної та яскравої людини і відносно станового підходу Богданової політики оцінюючи Хмельницького неабиякою державотворчою постаттю [31, с. 51].

Події московсько-української домовленості 1654 р. науковець в кінці 1930-х рр. розглядав крізь призму загальноприйнятої владної установки, підкріплюючи величезне політичне значення постаті Б. Хмельницького перед українським народом [31, с. 48-50].

Ми не можемо сумніватися в тому, що в даному випадку історик кривив серцем. Власна удача Б. Хмельницького, про що першоджерела стверджували трохи інші реалії минулих років, науковець це, звичайно, зрозумів. Про його спроби це віддзеркалити свідчили його публікації. Наприклад, була опублікована рецензія на монографічне дослідження М. Марченка «Боротьба Росії й України проти шляхетської Польщі в

перше десятиліття після Переяславської ради (1654–1664 рр.)», яка була надрукована у 1940 р., в якій він, хоч і в обмеженому формулюванні, торкався українсько-московської домовленості 1654 р. і пояснював тільки військовими трактуваннями, що були продиктовані щирим наміром Хмельницького перемогти Польщу [31, с. 15]. В інших його відгуках йшла мова про те, що, керівник напередодні намагався знайти однодумців в обличчі таких країн як Швеція та Трансільванія, натомість обрав Московію як менше зло [44].

Незважаючи на це, раніше на два роки, 25 листопада 1938 р. в іншому огляді на публікацію історика-початківця М. Подорожного «Война за освобождение украинского народа от ига польских помещиков (Богдан Хмельницкий)» О. Оглоблин звернув головну увагу на козацько-автономному устрої програмних вимог Б. Хмельницького, проголошеної їм шляхетським послам напередодні 1649 р. і виголосив відому Богданову цитату «Виб'ю из лядской неволи русский народ» [5, с. 308].

Рівня академічного характеру дослідження ученого були присвячені роботи вченого щодо доби Руїни і років керівництва Україною славнозвісного гетьмана І. Мазепи. В даному випадку здобутки історіографа Олександра Петровича носили ярковиражений незалежний характер, оскільки розроблялися в роки певного політичного спокою, в цілому у часи відродження – 1920-х рр. Перш за все історіограф зазначав, що діяльність державного будівництва в роки Руїни жодного дня не зупинялась, і високо оцінений час гетьманування Івана Виговського, який називав Гадяцьку унію 1658 р. конституцією та важливим політичним документом спадкоємця Богдана Хмельницького [29].

Поєднати визвольний період Хмельниччини із бароковою добою І. Мазепи науковець бажав через розробку біографічних відомостей основних державних особистостей. В роботі «До історії Руїни» він розкрив історичні відомості про знаного вітчизняного політичного і

релігійного діяча Михайла (в чернецтві Мелетія) Вуяхевича-Височинського (1630–1697 рр.), відзначивши в його діях два головних напрями. У першу чергу, це була спроба запобігти реставрації шляхетського устрою і, в результаті, позбутися шовіністичних впливів великодержавних російських впливів в українських землях. Про що він наочно ілюстрував біографічними відомостями із бурхливої життєдіяльності Вуяхевича та щоразу наголошував на його опозиційних настроях відносно царського уряду на таких посадах як: генеральний писар в період гетьманування Сомка і Дорошенка; генеральний суддя за керівництва гетьмана Самойловича. Тільки Вуяхевич, як відзначав науковець, у 1670 р. на перемовинах із Московією підняв пропозицію щодо відновлення Гадяцької угоди 1658 р., а із призначенням у 1690 р. на посаду архімандрита Києво-Печерської лаври «проблема української державності перетворюється в практичне завдання кийвської церковної політики» [29].

Як бачимо, визначальні моменти української політичної історії другої половини XVII ст. знайшли своє відображення у творчій спадщині О. Оглоблина, який намагався презентувати як через розробку біографічних сюжетів, так і через трактування козацької верхівки у цілому.

3.2 Доба І. Мазепи та доля українських земель у XVIII ст. як центральна тема студій О. Оглоблина з політичної історії

Центральним місцем серед розробок вченого займали роботи, які присвячувалися Українській гетьманській державності періоду І. Мазепи. В такому напрямі відомі такі наукові розвідки О. Оглоблина: «Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика)» (1929 р.); «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 р.» (1927); «До історії повстання Петра

Іваненка (Петрика)» (1928 р.); «І. Мазепа і повстання Петра Іваненка (Петрика)» (1929 р.); «Орлик і Петрик» (1929 р.); «Мазепа і Петрик» (1929 р.); «Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика» (1940 р.) та інші, які вже за довгий час встигли перетворитися на догму для вітчизняної історичної науки.

На головних ролях наукових розробок історіографа знаходилась особистість кримського сановника Петра Іваненка (Петрика). В той час дана особа історії була маловідомою. Тому історик аналізував сферу його діяльності на фоні української революції автономно-налаштованої козацької верхівки і стверджував, що «Петро Іваненко виступає як репрезентант і оборонець давньої політичної традиції» [32]. Коротенько окресливши його життєвий шлях, науковець відмічав, що Іваненко глибинно розумів тогочасну політичну ситуацію, вірність суспільним обов'язкам та величезний патріотизм, тобто саме ті риси характеру, що підсилювали виступи Петрика і надавали їм неабияку моральну силу та політичну свідомість. Глибинно проаналізувавши його діяльність, Олександр Петрович зробив цілком обґрунтований висновок, що то не була особистісна дія Петрика, а більш за все в ній були задіяні сімейні протекції від певної суспільної верстви й політичних кіл [4, с. 302].

Згодом вчений стверджував, що заколот під проводом Петрика 1692 р. був проявом козацької олігархії Кочубея, родини Самойловича, Вуяхевича та інших, які бажали звільнити українські землі від агресії Московії, а заодно і протидіяти значній силі козацьких родів які підтримували проросійсько-налаштовану політику гетьмана Лівобережної України Івана Мазепи і постійно підкреслював ідею про те, що політична програма прихильників автономії відповідала традиціям української політичної думки [32, с. 233-240].

Розгорнутий огляд у роботах О. Оглоблина був здійснений на домовленості Петрика з Кримським ханством 1692 р. Зрозуміло, що він надзвичайно уважно віднісся до аналізу його програмних вимог і зробив

висновок, в яких акцент тогочасних конституційних статей був зроблений про національну незалежність України з-під іноземного завоювання та про воз'єднання усіх етнічних земель в Єдину Соборну Україну із найменуванням «Княжество Киевское и Черниговское со всем Войском Запорожским и народом Малороссийским» [30].

В проектах відносно Швеції Б. Хмельницький у 1655–1656 рр. найголовніше на що звертав увагу, так це на те, що Запоріжжя ставало князівством, натомість у Гадяцькому трактаті 1658 р. на історичну арену зійшла думка польської (трохи реміксованої) титулатури Великого князівства Руського. Період Юрія Хмельницького і доба Руїни призвели до замороження даної ідеї, в той час як за період гетьмана П. Дорошенка на правобережній Україні її знову відродили, тільки з тією відмінністю, що в цей час постало в якості державного впливу Османської імперії. Олександр Петрович був глибоко переконаний, що «трактаті 1692 року маємо мало не останню спробу погодити ці дві основні ідеї. Жива й міцна ідея Війська Запорозького тут механічно сполучена з ідеєю шляхетського князівства Руського в її турецько-татарській формі» [32, с. 238].

Великою перемогою О. Оглоблина стала розробленням їм державницьких уподобань Петрика на Правобережжі в кінці XVII ст. Він адаптував до вітчизняної історичної науки нову термінологію, наприклад «Правобережна Гетьманщина», яка на сьогоднішній день є цілковито традиційним. В черзі головних ідей науковця слід вважати те, що гетьман, який ставлеником кримського хана планував через Правобережну Україну воз'єднати всі частини в соборну державу, і це бажання, за переконанням О. Оглоблина, культивувалося в середовищі всього українського народу [35, с. 110].

Глибиною міркувань можна відзначити роботу «До історії повстання Петра Іваненка (Петрика)». В цьому дослідженні автор характеризує історичну легенду «Історії Русів» про вбивство Петрика в 1696 р. козацькою старшиною, а конкретно осавулом Вечіркою і

доводить її нереальність, відзначаючи, що ханський гетьман України згадував про нього у 1700 р. [32, с. 231]. Дані роздуми є особливим внеском у вітчизняну історичну науку.

Слід звернути увагу на те, що, не всі підняті проблеми в оглоблінській Петрикіані серйозно розроблено, дослідження певних другорядних моментів багато значило в контексті складних і швидких процесів українського минулого. Науковець прийшов до розуміння, що Петрик став іграшкою Мазепи в його політичних зв'язках із Московською державою [42, с. 55]. Але незважаючи на це його заколот 1692 р., який набрав яскравих національних характеристик, повернуло думки І. Мазепи в іншу сторону. Він використав Петрика для того щоб владу залишити у власних руках і одночасно із цим відійти на певний період від козацьких заворушень, бо цього сильно вимагали російські чиновники, Бендерівська конституція 1710 р. й українсько-кримський трактат 1692 р., наголошуючи, що «для історії української державно-політичної думки того часу тяглість цієї традиції вільної соборної України – є надзвичайно важливий факт» [44, с. 60].

Не можна розуміти дані ідеї як остаточні слова Олександра Петровича у взаємовідносинах Петрика і Орлика. Коли наступили часи еміграції доопрацювавши літературні джерела, він зробив висновок, що напружені відносини мали місце між двома відомими історичними діячами".

Не настільки детально у О. Оглоблина розписана постать гетьмана Івана Мазепи. На його дії науковець звернув увагу тільки в кінці 1930-х рр., хоча неабияку цікавість до його особи були виявлені ще у 1920-х роках, здебільшого через Петриківський рух спротиву. У 1930-х, у часи сталінського терору, потрібно було підтримувати домінуючу ідеологію. Незважаючи на це історик із смутком скаржився за кордон: «Праця над Петриком (1926–1929 рр.) була початком моїх ширших студій над Мазепинською добою. Я збирав нові й нові матеріяли до цієї теми, дещо

друкував (у виданнях ВУАН), але після 1930-го року годі було й думати про нормальне продовження наукової роботи над цією вельми небезпечною (фактично забороненою) темою» [17, с. 238].

Складно було зробити вибір. Настав час зміни методологічних пріоритетів. Все ж таки він став проводирем офіційної ідеології, і з часом почав відходити від платформи українського державницького напрямку. Замість цього його творчість все частіше почала переймати базис марксистсько-ленінської школи. Самореалізація через вивчення історичного періоду почало відходити на другорядні позиції.

У рецензіях до дослідження «Історія України. Гетьман Іван Мазепа» (1940 р.) О. Оглоблин прискіпливо описав кожний рік володіння гетьмана (1688–1709 рр.) і розписав головним чином його біографічні відомості, наприкінці лише зазначив, що то була своя людина для шляхетської Польщі й для козацько-старшинської Гетьманщини. Даною роботою науковець намагався розкрити головний історичний зміст за часів Мазепинщини, написав багато нотаток з джерел і прочитав всю без виключення найрізноманітнішу літературу. Одночасно з цим за цими джерелами і охайно створеними генеалогічними описами про родинні зв'язки вищого козацького керівництва Гетьманщини першої половини XVIII ст. все виразніше виступали кордони політичної опозиції російському впливові й ідейної підготовки Мазепинського протесту. Можна зауважити, що Олександр Петрович віддавав пріоритет саме таким архівним джерелам [5, с. 288].

У великій роботі «Нариси з історії України. Україна в кінці XVII – в першій чверті XVIII ст.» (1940 р.) даний період відзначався історіографом як дуже цікавий для українських земель в контексті політичного, економічного й культурного розвитку, який постав після руйнівної революції. Багато часу він уділив також проблемі зростання козацького та купецького стані на лівобережній Україні й зазначав про те, що феодали мали значний зиск в існуванні кріпосницького ладу, а

тому обрав головну тематику для розвитку як боротьбу народних мас. Зазначимо, що подібна вибіркова оцінка історика дала можливість іментитому рецензенту акад. АН СРСР Ю. Готьє виголосити, що робота О. Оглоблина написана у «... правильному марксистському методологічному підході» [5, с. 300].

Хід історії на зламі XVII – XVIII ст. О. Оглоблин розкривав у контексті формальних програм комуністичної влади. Що унаочнила кампанія із відзначення 230-ї річниці перемоги бід Полтавою, тільки святкової для Російської сторони і доволі трагічної для Української. В окремій статті «Боротьба російського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708–1709 р.», опубліковану із грифом Інституту історії України у 1939 р., яка взірцево розкрила зазначену тематику і додала негативної характеристики Іванові Мазепі як «зраднику» саме українців [43, с. 24].

В даному напрямі, а також на відзначення цих же подій скомпільовано і роботу «Україна в часи Петра I» (1939 р.), в якій історик доторкнувся до проблем кріпосного права і боротьби проти нього населення Лівобережжя України, відзначив питання боротьби поневоленого народу проти шляхетської сваволі населення правобережної України. В окремих підрозділах оприлюднена подія Північної війни і перетворення Петра I та їх вплив на українських землях. Дослідження витримано у найкращих ідеологічних традиціях й позитивно рецензована на прикладі таких цитат: «зажерливість і збагачення Мазепи, Кочубея, Апостола, Полуботка, Скоропадського», «П. Орлик – керівник мазепинських недобитків» тощо [42].

В одній із власних статей «Україна в кінці XVII і в першій чверті XVIII ст.» (1939 р.) О. Оглоблин на новий лад осмислював мазепинську діяльність, видвинувши дуже скоро гіпотезу про «зраду Мазепи» не тільки московському царю і Московщині, а, здебільшого, українській нації. Це стало «новаторським терміном» у вітчизняній історіографії, що

цілковито вкладалося в ідею станового напрямку відносно воз'єднання «братніх російського і українського народів». «Мазепа з вищої старшиною, яка боялася обмеження своєї влади з боку Петра I і мріяла про цілковите відновлення на Україні польських шляхетських порядків, таємно розпочав у 1703 році зрадницькі переговори з польськими панами, а далі із шведським королем, обіцяючи віддати Україну Польщі і допомогти Швеції проти Петра I», – записував він у вищезазначеній роботі [40, с. 93]. В публікації «К вопросу об измене Мазепы» (1941 р.), в якій, бажаючи дістатися до особливих привілеїв влади, Олександр Петрович підкреслював, що «Панська Польща – це ідеал старшинської аристократії в часи Мазепи...» [45, с. 31]. Хоча тут і у м'якій формі, але все такі прослизнули прояви в напрямі Мазепинського відродження – ідеї, яку О. Оглоблин адаптував на вітчизняному історіографічному ґрунті ще в 1920-х роках. Втім викресливши більшовицькі трактовки власної попередньої роботи і реально поєднати думки йому вдалося тільки за кордоном у популярному монографічному дослідженні «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (1960 р.) [17, с. 223].

В творчому доробку науковця у радянський період чільну роль займали його роботи із проблем української незалежності 30-90-х років XVIII ст. В цих працях яскраво проступали палкі стремління історика поєднати його із вітчизняним ренесансом і в результаті хоч потроху реабілітувати козацький стан як проводиря політичних процесів. Ліквідація автономного устрою України тотальний наступ центральної московської влади – були тією базою, на якій вирости представники самостійницького напрямку Пилип Орлик, Гудовичі, Капністи, Туманські, Полетики, Ханенки та інші. Застосовуючи критичний метод, історик відходить від народової історіографії, показуючи націоналізм вітчизняної еліти.

У науковій роботі, яка не вийшла друком «Україна і Голштінія в 1730-х роках» (1942 р.) О. Оглоблин власну ідею щодо неперервності

ідеологічних праць національних емігрантів опозиційних російському колоніалізму провів через часи гетьманів Данила Апостола і Кирила Розумовського. Він розкрив виросшу активність влади гетьмана в середовищі Пилипа Орлика у зв'язку із подіями в Речі Посполитій у період міжкоролівства 1733–1734 рр. та їх вплив на українські землі, підкреслюючи, що прихильники П. Орлика намагалися скористатися голштинськими зв'язки у політичних діях із визволення Гетьманщини від влади царів. Теоретично О. Оглоблин по'єднав роботи вітчизняних політичних емігрантів із прихильниками опозиційної течії на Лівобережній Україні, охарактеризував вояж Григорія Орлика із Туреччини до Ніжина у 1734 р. і його таємні перемовини із минулими прибічниками І. Мазепи і їх спадкоємцями. Все це, за його роздумами, абсолютно доводило невмиручість народної незалежності в душах українських патріотів [16]. Відмітимо, що учень Оглоблина і його науковий спадкоємець Орест Субтельний з успіхом реалізував задуми учителя і надрукував в еміграції величезне монографічне дослідження про вітчизняний сепаратичний рух на початку XVIII ст. [50].

У розкритті таємного анонімного автора «Історії Русів», а паралельно із цим і пошуку писемних джерел вітчизняного автономного руху приділено величезну роботу історика «До питання про автора "Истории Русов»», яка була присвячена власній батьківщині – Сіверщині (1941–1942 рр.). Саме на рубежі 1930–1940-х рр. О. Оглоблин зацікавився даною проблемою, хоч і розробляв її раніше, цілеспрямовано характеризував багатопланові біографії носіїв вітчизняної державницької ідеології в часи припинення існування Козацько-гетьманської держави. Можна не сумніватися в тому, що дана проблема ще постане в дослідженнях у зв'язку із аналізом початкового етапу вітчизняного ренесансу [47].

Вже у вступі до роботи «Три псевдо» історик погоджується із оцінкою колег про те, що «Історія Русів» являє собою по суті не

історичну працю, а здебільшого політичну програму, своїми ідеями спрямована на доведення автономної козацько-старшинської теорії історії українських земель. Skorиставшись своїми історичними здобутками, О. Оглоблин відзначав, що із авторством українсько-білоруського громадського та релігійного діяча Григорія Кониського, відзначеного в титулі, довелося завершити після досліджень М. Максимовича. Ідею щодо «Історії Русів» як опису чиновника Російської імперії та українця за народженням О. Безбородька доводили М. Слабченко та П. Клепатський. Але те, що робота належала творчості Г. Полетики, вголос розповіли В. Іконников та О. Лазаревський. В середовищі можливих авторів «Історії Русів» називались також В. Полетика (В. Горленко) [47, с. 57-60].

В цілому, спокійний до розумної критики, Олександр Петрович заперечував всіх зазначених претендентів. Думки привели його в округи Чернігівщини, де науковцю вдалося співставити різні географічні назви та доводити походження роботи із патріотичних кіл Новгород-Сіверщини і установити період написання – на рубежі XVIII і XIX ст., в часи ідеологічного ренесансу в Україні – дане твердження в наш час вже став традиційним і ввійшов до найчисленніших публікацій та довідників. У висновках історик наголошував, що, однак, чим більше розкриває таємниці «Історія Русів», тим більше породжується нових таємниць, отже для усіх науковців цей найвеличніший твір вітчизняної національно-патріотичної думки залишається об'єктом тривалих наукових студіювань і суспільного інтересу [47, с. 113-115].

Можна підсумувати, що за тоталітарної доби історіограф здебільшого ставив запитання, аніж відповідав на них. Одночасно, кожного дня він накопичував джерельну базу в руслі політичної історії України і аналізував її у власних публікаціях, О. Оглоблин суперечив багатьма історичним догматам, часто йшов на непорозуміння із власною совістю та пануючою ідеологією, але створював образ на давність

вітчизняного національно-політичного руху другої половини XVII–XVIII ст. Разом з тим маневрував і демонстрував, що ідея національної держави трималася на традиціях попередників, а досвід, що був сформований за час Гетьманщини, постав основним фундаментом для її повернення у XIX і XX ст. Звичайно, останні доопрацювання роботи шляхом у життя припав на період діаспори.

ВИСНОВКИ

Олександр Петрович Оглоблин – один з найобдарованіших українських істориків, котрий прожив на Батьківщині майже половину свого більш ніж 90-літнього буття. Тут він виріс, увібрав сімейно-національні традиції, сформувався і став кваліфікованим науковцем. Складним і драматичним, позначеним неабиякими випробуваннями був його шлях як вченого та людини за тоталітарного режиму.

Науково-академічна діяльність О. Оглоблина припала на період піднесення української історичної науки 1920-х років, творцем якої був і він сам, а вимушений застій став реакцією на репресивні заходи більшовицького уряду. Його дослідницькому перу на Батьківщині належить понад 100 друкованих праць. Серед них – 7 монографій, які йому за життя пощастило оприлюднити: – "Мануфактура в Гетьманщині", "Предкапиталистическая фабрика", "Нариси з історії капіталізму на Україні", "Кріпацька фабрика" (видрукована та розсипана у 1932 р., однак заново видана на еміграції у 1971 р.), "Історія господарства України" (конспект лекцій, прочитаних в КІНГУ), "Нариси з історії України. Україна в кінці XVII – першій чверті XVIII ст.", колективна монографія "Історія України" (короткий курс). Поміж цього оглоблинського наукового розмаїття у рукописах залишилися десятки ґрунтовних студій.

Майже всі зі своїх праць, хіба що за винятком деяких спеціальних історіографічних, вчений задумував і створив в Україні, однак через несприятливі умови оприлюднив тільки частину. Все ж зібраний тут архівний матеріал був використаний пізніше – на еміграції. Широта й діапазон зацікавлень дослідника відзначалися різноманітністю тематики. У полі його зору перебували питання соціально-економічної та політичної історії. У своїй монографічній історично-економічній серії і низці статей він побудував концепцію господарської самостійності України впродовж декількох хронологічних відтинків з наголосом на XVIII – першій половині

XIX ст.

Згідно з його висновками Україна, більше Лівобережна в рамках Гетьманщини, зберігала, хоч і формально, політичну автономію від Російської держави, мала своє незалежне господарство, що було інтегроване більше в економіку європейських держав, ніж метрополії. Підкреслюючи колоніальний характер економічної політики Москви відносно України, професор на прикладі фабрично-заводської промисловості розробив її чітку періодизацію. Наріжним каменем оглоблинської концепції унезалежнення української господарської системи є її пов'язання з національними інтересами Батьківщини.

Звичайно, його рефлексії мали певні вади і прорахунки, позначені поступом тодішньої суспільно-економічної думки. В системі поглядів вченого бракувало регіональних особливостей, зумовлених, зокрема західноукраїнськими землями – Буковиною, Закарпаттям, а логічні висновки робилися на звуженій джерельній базі й були обмеження аналізом розвитку цукрової та сукняної промисловості. Разом з тим гуманітарій досяг мети. Приймаючи за основу схему українського історичного процесу, створену попередниками, головне на національно-культурних та політичних Засадах, він її значмо доповнив економічним підґрунтям. Це було нове слово у національній історіографії. Під свої економічні концептуальні положення суспільствознавець прагнув підвести й політичну основу.

У низці значних праць він намагався сформувати погляд на тяглість українського національно-політичного процесу починаючи з другої половини XVII-XVIII ст. З цього великого задуму вдалося заповнити історіографічну прогалину з часів Руїни та гетьманування Івана Мазепи, тоді як на дальшу добу був зібраний, осмислений і систематизований джерельний матеріал.

Його вабила героїка української старовини та політичне зростання її провідної верстви і роль цих елементів у розбудові держави. В цьому

розумінні ми можемо віднести науковий доробок О.Оглоблина до державницького напрямку української історіографії, який намітився в його працях радянської доби і вже остаточно оформився в працях, виданих на еміграції.

Слід підкреслити, що О. Оглоблин більш ніж 20 років прожив за радянської влади, однак він не належав до щирих і відданих її прихильників, а втім, він відкрито і не виступав проти неї, дипломатично вмів маскувати та ховати свої думки та настрої, тримав весь час розумний нейтралітет під більшовицькими гаслами. Все ж, коли було корисно та виникала загроза для творчої праці і, як наслідок, часто і життя, гуманітарій іноді підтримував, як і більшість, інтелігенції за трагічних 1930-х років, правлячий курс, хоча і не опускався до слухняної повинності. В своїй науково-академічній і громадській діяльності він не служив сталінському чи гітлерівському режимам, а Україні. Про це промовляють його праці і рецензії на них, спогади різних людей. Деякі з його студій, особливо кінця 1930-х років, написані з офіційних позицій. Але в них стільки любові до свого рідного народу, невимушеної щирості і полум'яного патріотизму до Батьківщини, що не залишається сумніву про незборимість національного духу котрий перекреслював цензорські правки. Ясно, все це була гірка і вимушена плата за великотрудне буття вченого, коли на шальках терезів весь час балансували життя та смерть.

Сьогодні не залишається сумнівів, що Олександр Петрович ще за радянських часів став відомим дослідником і талановитим організатором наукового процесу. Перший доктор історії української культури та один із небагатьох докторів історичних наук на Батьківщині, професор низки високих шкіл і наставник молоді – ось штрихи до його портрету. Гадаємо, що очищена від ідеологічних нашарувань фігура О. Оглоблина прислужиться Україні та її великим звершенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалій Д. Критичний огляд наукової продукції (З посмертних праць академіка Д. Багалія) / Д. Багалій // Архіви України (Харків). – 1932. – №4-5. – С. 346-367.
2. Біднов В. Що читати з історії України (Коротенька історіографія України) / В. Біднов. – Катеринослав, 1920. – 52 с.
3. Біднов В. Нова праця з обсягу української історіографії / В. Біднов // Літературно-Науковий Вісник. – Львів, 1924. – Кн. 3-4. – С. 292-307.
4. Бойко Ю. Проф. д-р О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України / Ю.Бойко // Вибрані праці. – К., 1992. – С. 297-323.
5. Верба І. Олександр Оглоблин / І. Верба. – К.: Наукова думка, 2000. – 383 с.
6. Винар Л. Олександр Оглоблин – видатний дослідник української історіографії і бібліографії / Л.Винар // Український історик. – 1982. – №3-4 (74-75). – С.40-78.
7. Винар Л. Бібліографія бібліографій праць О. Оглоблина / Л. Винар // Український історик. – 1982. – №3-4 (74-75). – С. 75-76.
8. Винар Л. Бібліографія праць про О. Оглоблина / Л.Винар // Український історик. – 1982. – №3-4 (74-75). – С. 76-78.
9. Винар Л. Праці Олександра Оглоблина, що залишаються в рукопису / Л.Винар // Оглоблин О. Студії з історії України. – Нью-Йорк, 2003. – 399 с.
10. Винар Л. За тяглість історичної науки / Л.Винар // Свобода. – Ч. 47 (11 березня 1959). – С. 11-14.
11. Винар Л. Видатний дослідник мазепинської доби / Л. Винар, А. Атаманенко. – Нью-Йорк – Острог, 2003. – 227 с.
12. Дорошенко Д.І. Нарис історії України / Д.І. Дорошенко . –

Львів, 1991. – 541 с.

13. Історіографічний словник: Навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов, С.М. Куделко, Ю.Л. Зайцева та ін.; за ред. С.І. Посохова. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

14. Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: доля вченого / Г.В. Касьянов // Український гуманітарний журнал. – 1990. – № 8. – С.77-78.

15. Лист О. Оглоблина до І. Лисяка-Рудницького від 13 січня 1963р. // Лисяк-Рудницький І.: Твори: в 2-х т. – Т.1: Історичні есе. – К., 1994. – С. 168-169.

16. Оглоблин О. Україна і Голштінія в 1730-х роках / О. Оглоблин // Український історик. – 1968. – № 1. – С. 163-171.

17. Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1988. – 433 с.

18. Оглоблин А. Рабочие на Топальской мануфактуре в 1771 году / А. Оглоблин // Архив истории труда в России. – Петроград, 1923. – №6/7. – С. 41-56.

19. Оглоблин О. Старовинна українська фабрика / О. Оглоблин // Червоний шлях. – 1925. – № 7. – С. 91-100.

20. Оглоблин О. [Рец. на:] М. Слабченко. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Т. I. – ДВУ, Харків, 1925, стор.УНІ+318 / О.Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – 1926. – Кн. 7-8. – С. 560-568.

21. Оглоблин О. Архів Києво-Межигірської фабрики / О. Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. - К., 1926. – Кн. 9. – С. 324-332.

22. Оглоблин О. Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби / О. Оглоблин // Архівна справа. – 1928. – № 7. – С. 3-15.

23. Оглоблин О. Архів Бахмутських і Торських соляних заводів (XVIII ст.) / О.Оглоблин // Архівна справа. – 1929. – № 9-10. – С. 34-48.

24. Оглоблин О. Польський капітал і український ринок за

першої половини ХІХ сторіччя / О. Оглоблин // Прапор марксизму. – 1929. – № 6. – С.147-177.

25. Оглоблин О. [Рец. на:] Вадим Модзалевський. Гути на Чернігівщині // Наукові записки УАН, у Києві, 1926. – С. 191 / О.Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1927. – Кн. 10. – С. 369-375.

26. Оглоблин О. З приводу рецензії, вміщеної в журналі "Україна" за 1928 р. – Ч. I за підписом Миколи Ткаченка/ О. Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1928. – Кн. 19. – С. 286-304.

27. Оглоблин О. Транзитний торг України за першої половини ХІХ століття / О. Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1927. – Кн. 15. – С. 166-195.

28. Оглоблин О. До історії будницької промисловості за часів Хмельниччини / О. Оглоблин // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. 10. – К., 1927. – С. 302-329.

29. Оглоблин О. До історії Руїни / О.Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1927. – Кн. 16. – С. 200-215.

30. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом / О. Оглоблин // Ювілейний збірник на пошану акад. Дмитра Івановича Багалія. – К., 1927. – С.721-743.

31. Оглоблин О. До історії Хмельниччини / О. Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1928. – Кн. 22. – С. 13-58.

32. Оглоблин О. До історії повстання Петра Іваненка (Петрика) / О. Оглоблин // ЗІФВ ВУАН. – К., 1928. – Кн. 19. – С. 226-240.

33. Оглоблин О. Одеське порто-франко / О. Оглоблин // Наукові записки Київського інституту народної освіти. – К., 1928. – № 9. – С. 37-47.

34. Оглоблин О. Предкапиталистическая фабрика / О. Оглоблин. – К., 1931. – 273 с.

35. Оглоблин О. Орлик і Петрик / О. Оглоблин // Студії з Криму. – К., 1930. – С. 99-115.

36. Оглоблин О. Архів Шостенського порохового заводу / О. Оглоблин // Архівна справа. – 1930. – № 12. – С. 3-11.
37. Оглоблин О Закавказький транзит і Україна в першій половині ХІХ століття / О. Оглоблин // Праці Комісії для виучування соціально-економічної історії України при ВУАН. – К., 1931. – Вип. I. – С. 279-294.
38. Оглоблин О. До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні / О. Оглоблин // Архіви Радянської України. – 1932. – № 1/2. – С. 137-152.
39. Оглоблин О.П. Нариси з історії капіталізму на Україні / О.П. Оглоблин. – К., 1931. – 174 с.
40. Оглоблин О.П Україна в кінці ХVІІ і в першій чверті ХVІІІ ст. / О.П. Оглоблин // Комуністична освіта. – К., 1939. – № 2. – С. 90-123.
41. Оглоблин А.П. К истории металлургии на Правобережной Украине в первой половине ХІХ ст. / А.П. Оглоблин // Труды исторического факультета КГУ. – К., 1939. – Т.1. – С. 41-69.
42. Оглоблин О.П Україна в часи Петра I / О.П. Оглоблин. – К., 1939. – 254 с.
43. Оглоблин О.П. Боротьба російського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708-1709 рр. / О.П. Оглоблин // Полтавська битва: Збірник АН УРСР. – К., 1940. – С. 14-34.
44. Оглоблин О. Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці ХVІІ ст. і виступ Петрика / О. Оглоблин // Записки Львівського Державного Університету. – Львів, 1940. – Т.1. – С. 59-72.
45. Оглоблин А.П. К вопросу об измене Мазепы / А.П. Оглоблин // Историк-марксист. –1941. – №5. – С.11-39.
46. Оглоблин О. Золотий спокій / О. Оглоблин // Арка. – 1948. – С. 3-4.
47. Оглоблин О. До питання про автора "Истории Русов" /

О. Оглоблин // Україна. – Париж. – 1949. – Ч. 2. – С. 57-115.

48. Потульницький В.А. Теорія української політології: Курс лекцій / В.А. Потульницький. – К., 1993. – 377 с.

49. Сонні Ю. [Рец. на:] Проф. А.П. Оглоблин Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине. – Госиздат Украины. К., 1925. – 270 с. / Ю. Сонні // Пролетарская правда – 1925. – 29 липня. – С. 3-12.

50. Субтельний О. Мазепинці Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний – К., 1994. – 240 с.

51. Ткаченко М. [Рец. на:] Оглоблин А.П. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине. – К., 1925. – 270 с., Оглоблин А.П. Предкапиталистическая фабрика. – К., 1925. – 232 с. М.Ткаченко // Україна. – 1928. – №1. – С. 147-155.